

NIEUWSBRIEF

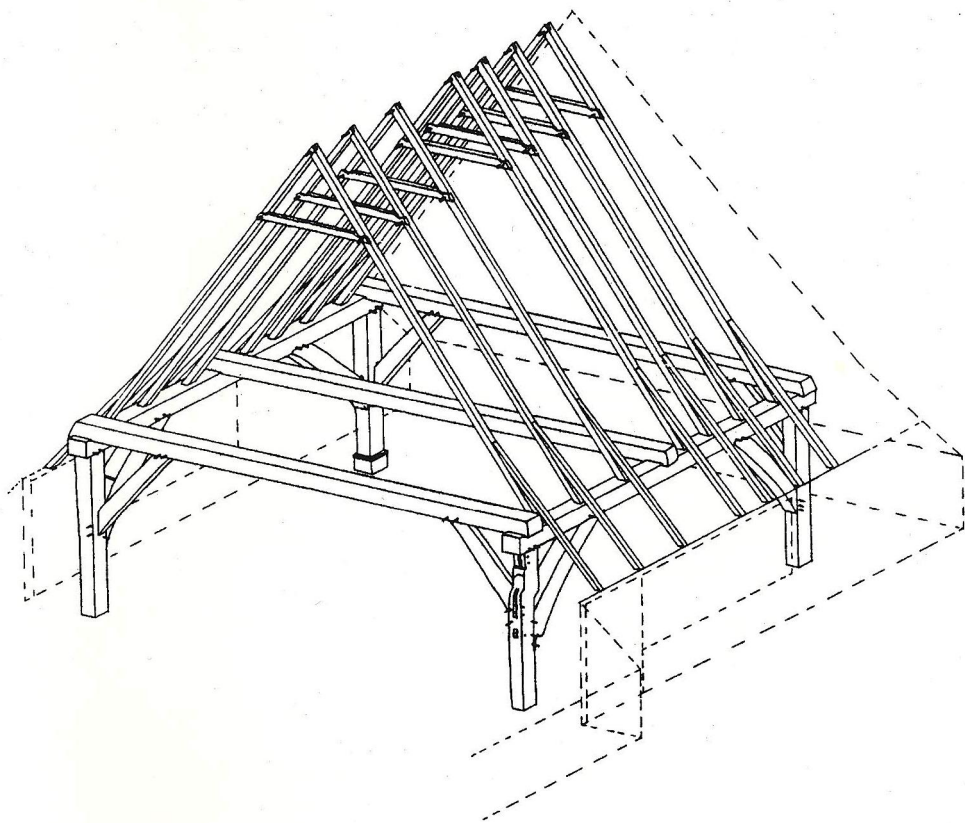
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

Nummer 19

April 1997

Bestuur: mr G.W. van Herwaarden (*voorzitter*)
drs K.J. Steehouwer (*vice-voorzitter*)
A.H.M. Glaudemans (*secretaris*)
ir R.J.W.M. Gruben (*penningmeester*)
ir G. Berends
ir A.H. van Drunen
drs K. Emmens
ir J. Kamphuis
B.J.M. Klück
drs J.M.H. Penders
dr D.J. de Vries

Redactie Nieuwsbrief: ir G. Berends
A.H.M. Glaudemans
ir R.J.W.M. Gruben
dr ing R. Stenvert
drs M.E. Stades-Vischer

Redactieadres: **Nieuwsbrief Bouwhistorie**
Bethaniëstraat 4
5211 LJ 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-6145225

Kopij / reacties: **Vóór 1 juni a.s. te zenden aan het bovenstaande redactie-**
adres.
De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur).

Donateurs: U kunt donateur van de SBN worden door jaarlijks minimaal f. 25,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht.
U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de vier maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Een goed jaar

1996 ligt bij het verschijnen van onze 19de Nieuwsbrief al weer ruim vier maanden achter ons. Het was in mijn ogen voor de SBN een goed en vruchtbaar jaar. De stichting bestond vijf jaar en daaraan werd op gepaste wijze aandacht besteed op 21 september j.l. Maar belangrijker voor de bouwhistorie en de plaats van de bouwhistorie in de monumentenzorg was onmiskenbaar de bijeenkomst - een Bouwhistorisch Platform specialis - in de Landbouwschuur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist op vrijdag 25 oktober j.l. Zowel het Jaarboek 1996 van de RDMZ, geheel gevuld met bouwhistorische onderwerpen, als de woorden waarmee RDMZ-directeur Asselbergs de presentatie van dit jaarboek vergezeld deed gaan markeren mijns inziens een wezenlijke verandering van die plaats van de bouwhistorie in de wereld van de monumentenzorg. De heer Asselbergs liet duidelijk uitkomen, dat hij de bouwhistorie en het bouwhistorisch onderzoek serieus wil nemen en als een essentieel onderdeel ziet van het instandhoudingsproces. Hij gaf zelfs toe, dat het bouwhistorisch onderzoek door de RDMZ was verontachtzaamd en dat er alle aanleiding was het laten verrichten van dergelijk onderzoek te bevorderen. Dat dat geen loze kreten zijn, blijkt uit de nieuwe restauratie-subsidieregeling, die bij de RDMZ in de maak is (het Besluit Rijkssubsidiëring Restauratie Monumenten 1997). In deze regeling wordt niet alleen het belang van het bouwhistorisch onderzoek erkend, maar wordt dit onderzoek tot op zekere hoogte subsidiabel gesteld. Hoe die regeling er precies gaat uit zien, weten wij nog niet - het ontwerp van de regeling oogstte van verschillende zijden nog al wat kritiek - maar ik kan mij niet voorstellen, dat er helemaal geen boter bij het bouwhistorische visje komt. Terecht, vindt de SBN, want de stichting heeft daar altijd voor gepleit. Het stemt in ieder geval tot grote tevredenheid, dat men bij de RDMZ niet doof gebleken is voor dit pleidooi.

Op 25 oktober werd ook Dik Berends, onze bescheiden steunpilaar binnen de RDMZ en de jarenlange organisator van het Bouwhistorisch Platform, als functionaris van de Dienst hartelijk uitgeluid. Het aan hem opgedragen Jaarboek vormt een mooie afsluiting van 33 jaren intensieve arbeid bij de RDMZ. Zijn in het Jaarboek opgenomen bibliografie toont duidelijk aan welk een enthousiast propagandist van de bouwhistorie hij door de jaren heen is geweest. Voor het verloop van de bijeenkomst, die werd opgeluisterd met zes inhoudelijke voordrachten, moge verwezen worden naar het hierachter opgenomen verslag van mevrouw drs. C.L. (Kitty) van Groningen. Wij zijn haar erkentelijk voor het feit, dat wij het verslag, dat zij voor het interne mededelingenblad van de RDMZ schreef, mochten overnemen.

Ook 20 november was een memorabele dag in het bestaan van de SBN. Des morgens voerde tijdens het Bouwhistorisch Platform de Zwitser Heinz Pantli het woord. Dirk de Vries doet verslag van deze leerzame bijeenkomst, die door de talrijke aanwezigen met grote belangstelling werd gevolgd (de aanwezigheid van wat meer RDMZ-functionarissen zou de bijeenkomst niet ontsierd hebben). Daarna verplaatste een deel van het gezelschap zich naar de Regentenzaal van het Pandhuis te Utrecht om met het bestuur van de SBN van gedachten te wisselen over het beleidsplan voor de komende jaren van de stichting.

De nuttige en levendige discussie bewees niet alleen dat de toekomst van de SBN velen ter harte gaat, maar leverde ook een belangrijke bijdrage aan de formulering van het plan. Het inmiddels door het bestuur vastgestelde beleidsplan wordt in de volgende Nieuwsbrief gepubliceerd.

Over de vraag hoe de problematiek van de scholing/opleiding/training op het terrein van de bouwhistorie moet worden aangepakt, wordt binnen de SBN nog verschillend gedacht. Het bestuur besteedde er op 11 december een aparte vergadering aan. Het is voor de verdere ontwikkeling van de bouwhistorische discipline van het grootste belang, dat er op dit punt één visie komt binnen de SBN, want alleen dan wordt het mogelijk die gezamenlijk gedragen visie uit te dragen en te verwezenlijken. Op 8 januari j.l. discussieerde het bestuur met Maarten Fritz, architect BNA, over het plan om te komen tot een HBO+ opleiding Restauratie aan de Hogeschool van Utrecht. Van de kant van de SBN werd alle steun aan dit project toegezegd. Verder wordt er hard gewerkt aan de richtlijnen ter uitwerking van de Leidraad voor praktijkgericht bouwhistorisch onderzoek. Ik dank alle SBN'ers, die in 1996 ervoor zorgden, dat dat jaar voor de SBN een goed jaar werd, voor al hun inspanningen: het geven van cursussen om hun kennis over te dragen, het houden van voordrachten zowel bv. in Rotterdam als in het buitenland, het schrijven van artikelen, het redigeren van de Nieuwsbrief en last but not least voor hun bijdragen aan de vergroting van onze kennis van de "Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst". Voor 1997 staat ook weer een aantal interessante potjes op het vuur, zoals de door de nieuwe voorzitter van het Bouwhistorisch Platform, Dirk de Vries - welkom als zodanig! - aangekondigde bijeenkomsten van het platform en een contactdag met de Belgische collegae in Antwerpen op 24 mei. Nu het vuurtje zo aardig gloeit, is het de taak van de SBN dat vuurtje nog wat op te poken. Dat wij na het goede jaar 1996 daaraan in 1997 met enthousiasme en in eendracht mogen werken is voor dit jaar de wens van uw voorzitter:

Gijs van Herwaarden
voorzitter SBN.

Presentatie Jaarboek Monumentenzorg 1996

Op vrijdagmiddag 25 oktober vond in de Landbouwschuur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist een Buitengewoon Bouwhistorisch Platform plaats. Buitengewoon in verschillende opzichten: de bijeenkomsten werden tot nu toe eenmaal in de twee maanden op de woensdagmorgen gehouden; maar, degene die jarenlang het voorzitterschap van het Platform vervuld heeft, Dik Berends was op die dag 65 geworden; en de presentatie van het Jaarboek Monumentenzorg 1996, geheel gewijd aan bouwhistorie en opgedragen aan Dik Berends, vond die middag plaats.

Onder de straffe leiding van Dirk de Vries - het programma liep pas uit toen hij er niets meer aan kon doen - werden zes voordrachten uitgesproken, verlucht met dia's en sheets. Zes voordrachten die ook als thema in het Jaarboek terug te vinden zijn. Een en ander vormde echter geenszins aanleiding om maar eens rustig achterover te leunen met de gedachte "ik lees het later nog wel eens na". Dat bleek al bij de eerste bijdrage van Frank van der Waard over boerderij-constructies in Oost-Nederland. In een moordend tempo en met een woordenrijkdom waarmee hij Herman Finkers ver achter zich liet, toverde Van der Waard zijn constructies op de schermen. Met zijn directe taalgebruik als: "Die keep moet dat zootje bij mekaar houden", of "die afbeelding mag wel spiegelbeeldig, dat geeft allemaal niks", wist hij deskundige en leek ademloos geboeid te houden.

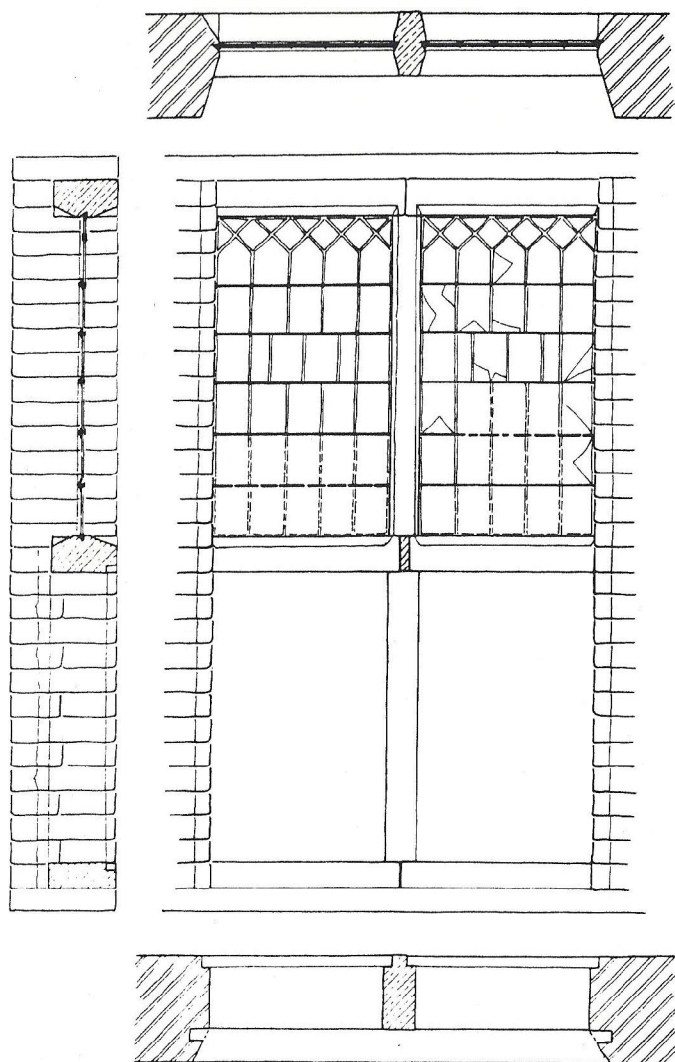
Ad van Drunen volgde met een houtonderwerp: het tussenbalkjuk, voorheen Nijmeegs spant, in Nijmegen en 's-Hertogenbosch. Ook hij had aan de leek (de niet-technicus, zoals hij beleefd meldde) in de zaal gedacht en had de avond tevoren met heldere kleuren fraaie plaatjes op de sheets getekend, waardoor wij de liggende en de staande stoel duidelijk van elkaar konden onderscheiden.

Een echt bouwhistorisch onderwerp, tot op de laatste speun uitgetekend, werd door Ab Warffemius aangesneden: uiteraard venstervormen in Zuid-Limburg. Er dreigde zich een discussie te ontpinnen - ondanks het verbod van Dirk de Vries ("Discussie in de pauze graag, wegens neiging tot oeverloos in dit gezelschap") over de plaats van de stopverf aan de ramen. De mini-discussie werd in de kiem gesmoord, want de volgende spreker, Albert Reinstra, stond te wachten met vensters en de daarmee samenhangende constructie in Groningen. Wel even 350 kilometer van elkaar verwijderd en dat kon je wel zien: het was totaal iets anders. Dat is zo verrassend in ons land: de enorme variëteit aan bouwvormen en -constructies in een toch zo klein gebied. Een vriendelijke man, die Reinstra, die begon met: "Goedenmiddag collega's!" Dat mag ik graag horen.

U zult zo langzamerhand wel denken: werd dat nou niet wat veel, zoveel informatie in zo'n kort tijdsbestek? Legde de menselijke geest niet het loodje? Neen, de menselijke geest niet, voor zover ik dat in mijn onmiddellijke omgeving zien kon, maar de apparatuur wel. Jan Jehée had nog niet de eerste woorden over zijn balklagen uitgesproken of de overheadprojectielamp gaf de geest. Een vervroegde pauze werd ingelast en een nieuwe projector werd aangedragen. Het Jaarboek werd ook nog binnengebracht, de rest van de middag kon niet meer kapot.

De balklagen van Jehée kregen na de koffie en de thee de aandacht die ze verdienen. Mijn buurman tekende zelfs nog een variant die Jan niet had opgenomen, maar aangezien discussies, zie boven, verboden waren, kwam deze variant vooralsnog niet verder dan onze tafel.

Ton Schulte was de laatste spreker in de reeks van scribenten. Hij lichtte de doopceel van enige illustere 19de-eeuwse voorvaders van Dik Berends, Heilbertus Cornelis en Berend Adriaan Berends, beiden in Arnhem werkzaam, de stad waar ook Dik geboren is. In een fraai maar lang betoog schetste hij de bekwaamheden van de heren en eindigde met de tekst, zoals die ook in het Jaarboek eindigt: "Dat de belangstelling aanleg soms over de generaties heen grijpen moge blijken uit de bibliografie van Gerrit (Dik) Berends die [...] bouw- en letterkunde met veel acribie in zich verenigt". Vooral dat "acribie" vond ik

Afb. 1 Documentatietekening van een kruisvenster in de achtergevel van Poelestraat 8 te Groningen, tekening A. Reinstra (uit: Jaarboek Monumentenzorg 1996, 98).

mooi. We zochten het later nog wel even op, want dat is een begrip dat ik niet dagelijks hanteer. We hadden het kunnen weten: nauwgezetheid.

Tijd voor het volgende programmapunt: de aanbidding van het Jaarboek. Een moment waar velen met spanning naar hadden uitgezien, want een produktie met 41 bijdragen, alle betrekking hebbend op de bouwhistorie, dat is niet niks. De redactie en de uitgever Waanders verdienen alle lof voor het resultaat.

Het was Fons Asselbergs die de aanbiddingshandelingen van een toespraak vergezeld deed gaan. Bouwhistorisch onderzoek, zo betoogde hij, is te lang incidenteel geweest en als randverschijnsel van de Monumentenzorg beschouwd. Fout, want de Monumentenzorg begint immers met een bouwhistorische blik. Het is een schande, een omissie, dat de begrippen "bouwhistorie" en "bouwhistorisch onderzoek" niet in de Van Dale vermeld staan.

Bouwhistorisch onderzoek dient dan ook, aldus de directeur, verankerd te worden in de wet- en regelgeving. In de komende A.M.v.B. (Algemene Maatregel van Bestuur) wordt het belang van een dergelijk onderzoek onderkend. Gelukkig is daar sinds vijf jaar ook nog de Stichting Bouwhistorie Nederland, onder het bezielend voorzitterschap van Gijs van Herwaarden, die een stimulerende werking op de gedachtenvorming in deze heeft. Maar het is Dik geweest die in dit opzicht pionierswerk heeft verricht. Dat is de reden dat het Jaarboek aan hem is opgedragen en werd aangeboden. Om 16.50 uur. Het tweede exemplaar aan Van Herwaarden en in hem aan de Stichting Bouwhistorie Nederland. Als laatste spreker, U raadt het al, trad de jubilaris zelf op. Dik, ontroerd door alle bijdragen van die middag, spreekt een ieder toe die aan het "dikke" resultaat een bijdrage heeft geleverd. 33 jaren heeft hij bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg gewerkt. 33 jaar was hij aanspreekbaar op het gebied van een gecompliceerd vak dat gelukkig in de lift zit. De zorgen blijven echter bestaan, want de allerjongste generatie is slecht vertegenwoordigd bij de Rijksdienst. Voor zijn opvolger, Dirk de Vries, ligt een taak! En na die ware woorden stortte iedereen zich verheugd op het nieuwe Jaarboek (een aanrader!) en dranken. Het was een mooie middag.

Kitty van Groningen

28 oktober 1996

Discussieplatform 20 november 1996

Deze bijeenkomst werd geleid door Ad van Drunen (namens de SBN) en stond in het teken van organisatie en werkwijze van de bouwhistorie. Sinds de RdMz een jaar geleden de Leidraad voor praktijkgericht bouwhistorisch onderzoek als infoblad uitgaaf, wordt binnen de SBN verder gediscussieerd. De particuliere bouwhistorici hebben behoefte aan een nadere afstemming over de kwaliteit, de prijsstelling, de eindprodukten, de

publikatierechten, e.d. inzake bouwhistorisch onderzoek.

De overheid als initiatiefnemer en begeleider van een dergelijk onderzoek deelt die behoefte en pleit voor effectieve en heldere afspraken. Onderzoek voorafgaande en tijdens de restauraties bevordert immers een 'zuinige' omgang met de historische bouwsubstantie. Daarnaast wenst de RdMz te functioneren als 'opslagtank' van gegevens om zijn taak als kenniscentrum waar te maken en te zorgen voor publieke toegankelijkheid. Dit is ongeveer ook de taakstelling van ondergetekende in het kader van de proefopstelling.

Om ideeën op dit terrein te vergaren, was op 20 november onder andere de Zwitser Heinz Pantli uitgenodigd. Hij is directeur van een 7-mans particulier onderzoeksbureau dat veel voor de kantonale overheid werkt. Aan de hand van sheets toonde hij zijn methode van werken en variëteit in prijsstelling voor de zogenaamde inventarisatie en verkenning. Naar Nederlandse maatstaven gaat men in Zwitserland ver met het historisch onderzoek, dat wil zeggen in het achterhalen van namen van architecten en bewoners. Een belangrijke bron daarvoor zijn de Zwitserse cahiers van de brandverzekeringen.

Na de pauze poneerden twee Nederlandse bouwhistorici enkele prikkelende stellingen. Rob Gruben (IBID 's-Hertogenbosch) sprak mede namens het Bureau voor Bouwhistorie van Kamphuis te Delft. Gezamenlijk werkt men momenteel aan de 'leveringsvoorwaarden' van bouwhistorisch onderzoek die bij de arrondissementsrechtbanken en de notaris zullen worden gedeponeerd.

Zijn stellingen luiden:

1. *De bouwhistoricus dient in het restauratieproces een volledig onafhankelijke positie in te nemen.*

Hiermee bedoelt Gruben dat de uitvoerend architect in principe geen bouwhistoricus kan zijn omdat hij een belang heeft dat mogelijk conflicteert met de historische waarde van het object. De bouwhistoricus kan in een moeilijke positie geraken, indien hij bij de restauratie de enige pleitbezorger is van het historische belang. Het moge duidelijk zijn dat hier een taak is weggelegd voor de uitvoerende en adviserende overheid, dus ook voor de RdMz. Gruben constateerde voorts dat er tussen de prijsopgaven van enkele 'serieuze bureaus' weinig verschil bestaat en dat de opdrachtgever tenslotte vrij willekeurig een bureau uitkiest. Ook hier lijkt een begeleidende taak voor de overheid weggelegd.

De tweede stelling van Gruben luidt:

2. *Er dient een belangenvereniging te komen voor bouwhistorici; a) de positie en het niveau van de bouwhistoricus dienen objectief en formeel controlebaar te worden bepaald, en b) de opdrachtgever dient een garantie te krijgen over het inhoudelijke niveau van de rapportage.*

In diverse reacties werd gepleit voor een meer krachtadig optreden van de overheid en voor een garantiefonds dat dit onderzoek mogelijk maakt.

Particulier bouwhistoricus Jan van der Hoeve (Utrecht) constateerde dat voor ontwerpbeslissingen een verkenning, hooguit een opname toereikend wordt geacht door de opdrachtgever. Vervolgopdrachten ontbreken of zijn vaak van beperkte omvang omdat niemand daar voor pleit, ook niet als dit gewenst is vanuit het algemene belang. Gemeenten of architecten kunnen het historisch belang van een monument of ensemble dikwijls moeilijk beoordelen.

Zij stellingen luiden:

1. *De bouwhistoricus is afhankelijk van een gemeente of architect [let wel: de RdMz speelt nauwelijks een rol als opdrachtgever];*
2. *bouwhistorie is een overheidstaak;*
3. *de bouwhistoricus moet zijn of haar eigen werk creëren;*
4. *bouwhistorie heeft een beperkt afzetgebied.*

De stellingen zorgden opnieuw voor een levendige discussie. De groep onderzoekers verkeert, mede door de grilligheid en willekeurigheid van de markt, in lichte maar permanente zorg over eigen existentie en toekomst. De overheid komt onwetend of onzeker over ten aanzien van haar eigen belang en taak en is daartoe verre van ideaal geëquipeerd. Het blijft een goede zaak dat de SBN hierover ten minste eenmaal per jaar vergadert. Voorlopig is dat in 1997 weer in de maand november (op de 12de). Van de andere platforms mag u verwachten dat ze - zoals vanouds - diepgaand en inhoudelijk van karakter zullen zijn. Een ieder is welkom op de bijeenkomsten in het nieuwe jaar.

Dirk de Vries

Verborgene geschiedenis

Bouwhistorisch onderzoek in Dordrecht - de stand van zaken

Mochten de historicus en de archeoloog zich al veel langer in een brede publieke belangstelling verheugen, sinds kort wint de aandacht voor bouwhistorisch onderzoek veel terrein. Het is inmiddels duidelijk dat naast de geschreven bronnen in de archieven en de ondergrondse archeologische sporen, ook achter de gevels van huizen en gebouwen veel historische informatie verscholen kan gaan. Deze informatie komt aan het licht via bouwhistorisch onderzoek.

Dordrecht behoort tot de belangrijkste middeleeuwse steden. Als oudste stad in (het huidige) Holland bezit Dordrecht een rijk bouwkundig historisch erfgoed.

Het is dan ook niet meer dan vanzelfsprekend dat dit rijke bezit wordt gekoesterd.

Bouwhistorisch onderzoek

Een bouwhistoricus ziet ondermeer aan stenen in muren, aan vensters en deuren, aan vloerbalklagen, trappen, in kelders en op zolders wanneer huizen of andere gebouwen zijn ontstaan en wanneer verbouwingen zijn uitgevoerd. Door het bouwhistorisch onderzoek blijkt dat achter de vele oude gevels in de Dordtse binnenstad, vaak nog oudere, -niet zelden- middeleeuwse huizen schuil gaan. Door vroegtijdig dit onderzoek uit te voeren kan voorkomen worden dat deze huizen uit onwetendheid of onkunde ingrijpend worden verbouwd of zelfs gesloopt, waarbij belangrijke historische gegevens verloren gaan.

In Dordrecht zijn drie vormen van bouwhistorisch onderzoek bekend.

1. De bouwhistorische verkenning

Dit is de minst omvangrijke onderzoeksvorm. Aan de hand van zichtbare bouwdelen en nog aanwezige bouwtekeningen, prenten en foto's wordt getracht inzicht te verkrijgen in de aanwezige bouwstructuur. Zonder dat dit veel tijd en geld kost kan een globale inschatting worden gemaakt van eventuele aanwezige monumentale waarde.

Een voorbeeld van zo'n onderzoek betreft het complex van de voormalige machinefabriek van de fa. Straatman in het historische havengebied aan de Kuipershaven 168-179. Na vertrek van deze firma staan de fabriekspanden leeg in afwachting van verkoop en herbestemming. De panden bezitten geen enkele beschermende status. Een door de Dordtse monumentenzorg uitgevoerde bouwhistorische verkenning heeft aangetoond dat achter de vroeg 20ste-eeuwse gevels een bijzonder interessant 17de- en 18de-eeuws, nog gedeeltes aanwezig, complex van pakhuizen schuil gaat. In betrekkelijk korte tijd is hiervan een historische beschrijving gemaakt. Momenteel loopt een procedure voor aanwijzing tot beschermd monument voor een groot deel van dit complex.

2. Uitvoerig bouwhistorisch onderzoek; de bouwhistorische ontleding

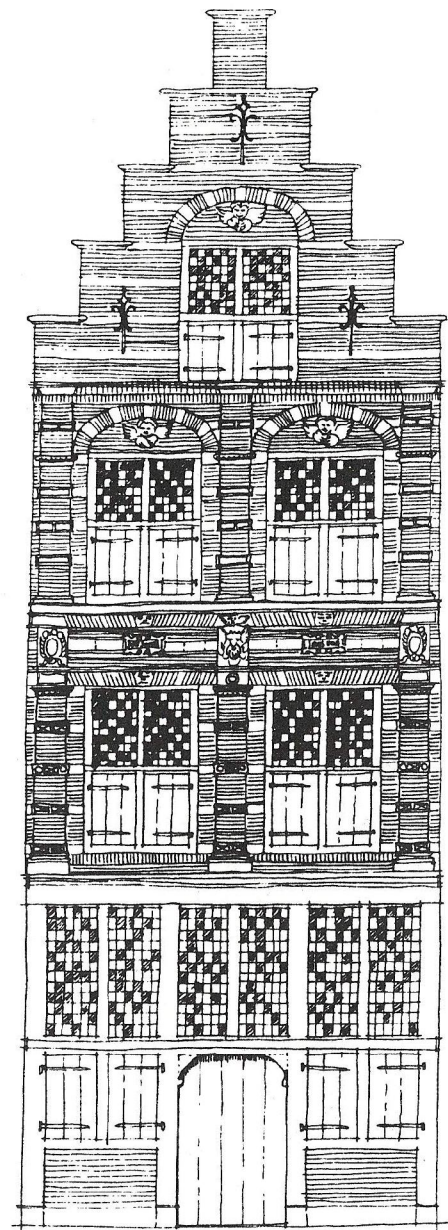
Dit is de meest diepgaande onderzoeksvorm, welke bij voorkeur wordt uitgevoerd door professionele bouwhistorici. Deze vorm waarbij het onderzoek tot in detail plaatsvindt, ook nog tijdens de restauratie/verbouwing, komt voor bij historisch belangrijke objecten. Diepgaand archiefonderzoek hoort hier ook bij. De uitwerking van dit onderzoek wordt bij voorkeur als een monografie van het object gepubliceerd.

Belangrijk in dit verband is de vermelding van het bouwhistorisch onderzoek aan de Berckepoort, gelegen aan de Nieuwstraat. Voor dit belangrijke 16de-eeuwse stadspaleis dat momenteel in restauratie is, was een ingrijpend verbouwingsplan ontworpen ten behoeve van een nieuwe bestemming voor het pand. Echter nadat bouwhistorisch onderzoek aan het licht bracht dat de Berckepoort nog waardevoller was dan in eerste instantie gedacht, zijn de bouwplannen aangepast. De nog vrijwel gave 16de-eeuwse eiken kap- en vloerconstructies, alsmede de spiltrap uit dezelfde periode, de vele rijk bewerkte consoles en sleutelstukken en het oudste geornamenteerde stucwerkplafond van Nederland (1589) blijven nu behouden voor de toekomst.

3. De bouwhistorische opname; het Dordtse model.

Deze vorm zit qua diepgang en omvang tussen voornoemde onderzoeksvormen in. De bouwhistorische opname kent in Dordrecht een eigen model.

De gemeente Dordrecht heeft zo'n twee jaar geleden besloten dat bij restauraties/verbouwingen van historisch waardevolle bouwkundige objecten, van de eigenaar van het object een z.g. 'Bouwhistorische opname' wordt verlangd. Deze opname dient op schrift en tekening een inventarisatie te bevatten van de aanwezige historische bouwonderdelen of bouwsporen in het te restaureren/verbouwen object, of gedeelten hiervan indien het partiële wijzigingen betreft.

Afb. 2 Voorstraat 182-184 in Dordrecht: 'De Conninck van Engelant'. Reconstructie voorgevel (tekening A. van Engelenhoven 1996).

De opname zal in de regel door de architect in de planfase van de voorbereiding voor een restauratie/verbouwing worden gemaakt. Het dient een tweeledig doel, namelijk enerzijds is het een toetsingskader voor de beoordeling van de voorgestelde restauratie/verbouwingsplannen voor met name: Monumentenzorg (gemeente en rijk) en welstand- c.q. monumentencommissie. Dus: komt de voorgestelde restauratie/verbouwing niet in conflict met de aanwezige monumentale waarde? Anderzijds dient de bouwhistorische opname als documentatie ter vermeerdering van de kennis van bouwen en wonen door de eeuwen heen in Dordrecht. Bij dit laatste aspect volgt de bouwhistorie, met onderzoek van bovengronds aanwezige historie, de archeologie welke in de regel de ondergrondse historie onderzoekt en documenteert.

Hoewel het streven is om alle aanwezige historische onderdelen en sporen tijdens de planfase van een restauratie/verbouwing te inventariseren en beschrijven, zal dit niet in alle gevallen volledig mogelijk zijn. Immers in een bewoond huis is het niet altijd mogelijk om plafonds te verwijderen of het behang van de muur te halen. In dat geval dient ontbrekende informatie tijdens de uitvoering van de restauratie/verbouwing alsnog te worden opgenomen. In het uiterste geval kan het voorkomen dat, in verband met de vondst van historisch belangwekkende onderdelen, de plannen worden aangepast.

Waardebepaling

Er is bewust voor gekozen om de architect geen waardebepaling te vragen van de gevonden bouwonderdelen of sporen. Het gevaar zou immers kunnen bestaan dat bijvoorbeeld terwille van het doorvoeren van gewenste wijzigingen, bepaalde historische elementen bewust worden gebagatelliseerd. Hierdoor ontstaat een subjectief beeld van de historische waarden.

Een objectieve bouwhistorische waardebepaling is moeilijk te garanderen. Middels een neutrale opname van alle aanwezige bouwonderdelen en sporen is het in principe aan de deskundige -onafhankelijke- toetsende instanties om de afweging te maken tussen de aanwezige historische waarden en de voorgestelde bouwplannen.

Voordelen van het Dordtse model

In aanvulling op de werkzaamheden van de architect, waarbij het te restaureren/verbouwen object wordt verkend, ingemeten, de bouwkundige kwaliteit wordt onderzocht en alle verkregen informatie op tekening wordt verwerkt, dient deze gelijktijdig de historische waarden te inventariseren en op tekening aan te geven. De tijdsduur benodigd voor de bouwhistorische opname blijft hierdoor beperkt, en hiermee ook de financiële lasten voor de eigenaar van het object. Voor het verwerken van de bouwhistorische informatie op schrift, aangevuld met relevante afbeeldingen en tekeningen, is bij de gemeente een aanvullende subsidie aan te vragen. Deze subsidie bedraagt 0,3 tot 0,5 % van de subsidiebele restauratiekosten.

Nadelen van het Dordtse model

Niet alle architecten zijn even ervaren op het terrein van de bouwhistorie; hierdoor kan de kwaliteit van de bouwhistorische opname in het geding komen. De door de gemeente

gevraagde bouwhistorische opname dient echter aan vastgestelde criteria te voldoen, per geval vindt toetsing aan deze criteria plaats. Bij onvoldoende kwaliteit wordt de aanvrager geadviseerd deskundige hulp van een professionele bouwhistoricus in te roepen. Het is vanzelfsprekend dat deze beter is toegerust voor dit toch specialistische werk. Overigens is monumentenzorg Dordrecht nauw betrokken bij de inventarisatie in-situ en de samenstelling van de bouwhistorische opname. Enerzijds om kennis in te brengen, anderzijds om de kwaliteit van de opname op schrift en tekening te bewaken.

Ervaring met het Dordtse model

Na bijna twee jaar ervaring met het 'Dordtse model' van de bouwhistorische opname, zijn enkele gevolgen duidelijk. Voor een deel van de in Dordrecht werkzame architecten bleek het gemis aan voldoende bouwhistorische ervaring, in beginsel, een handicap.

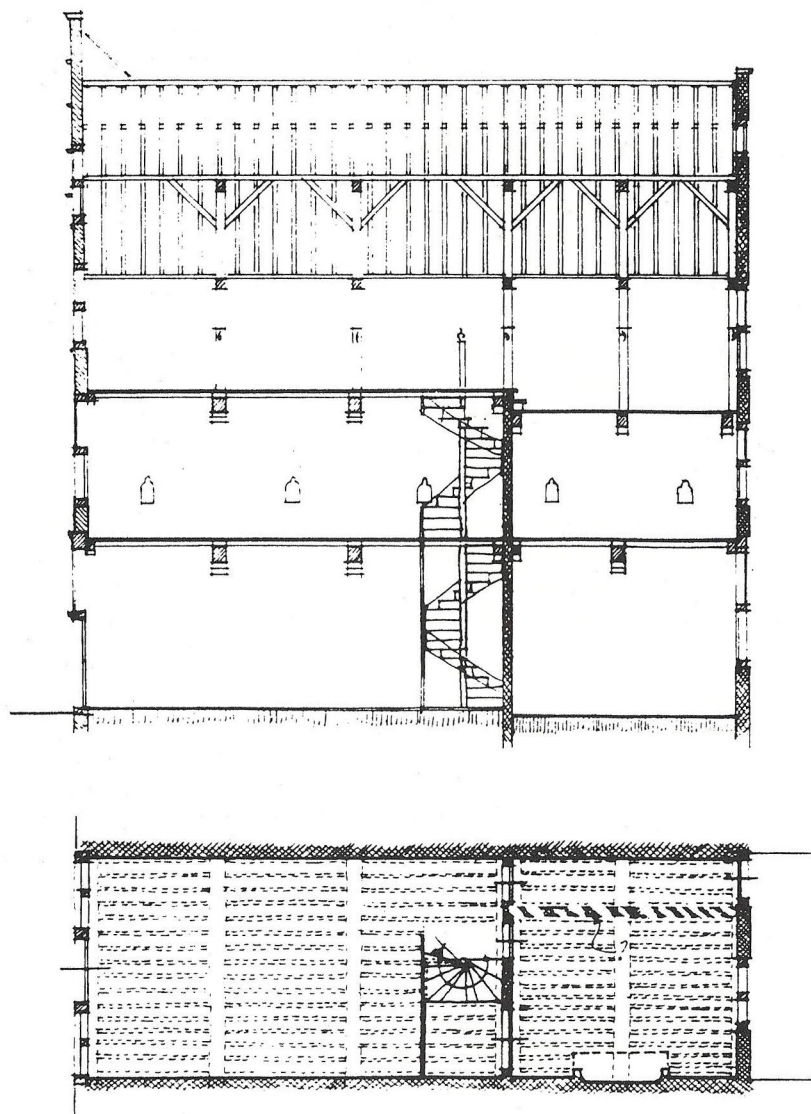
Het opnemen en op tekening aangeven van de bouwonderdelen en sporen vormde meestal geen probleem, maar om deze informatie vervolgens op schrift te verwerken met de juiste benamingen en dateringen viel vaak niet mee door onvoldoende inzicht in de materie. Doch het merendeel van de architecten heeft zich, gedwongen door de vraag, verdiept in de bouwhistorie in het algemeen en specifiek t.a.v. het onderhanden zijnde object, waardoor in praktisch alle gevallen het uiteindelijke resultaat de toets der kritiek ruim kon doorstaan. Een duidelijke niet alleen redigerende en coördinerende, maar ook actieve rol van de gemeentelijke monumentenzorg door het toevoegen van deskundigheid op het gebied van bouwhistorie tijdens de opname, is wel een vereiste.

Daarnaast mag zeker niet onvermeld blijven de positieve bijdrage van de S.B.N. (Stichting Bouwhistorie Nederland) welke in samenwerking met het N.C.M. (Nationaal Contact Monumenten) in Dordrecht een cursus; 'Bouwhistorie in kort bestek' organiseerde. Veel in Dordrecht werkzame architecten, geconfronteerd met de vraag om kennis op het gebied van bouwhistorie, hebben deze cursus met enthousiasme doorlopen.

Het wellicht meest waardevolle effect van deze vorm van bouwhistorie is dat de architect, gedwongen om zich meer in de bouwhistorische aspecten van het te restaureren/verbouwen object te verdiepen, hieraan ook in de planvorming meer aandacht schenkt. Kortom, de historische onderdelen krijgen meer waardering hetgeen zich manifesteert in meer 'behoudende' restauratie/verbouwingsplannen.

Bouwhistorische documentaties

Door monumentenzorg Dordrecht worden de bouwhistorische opnamen zo veel mogelijk bewerkt en uitgebreid tot een zogenaamde bouwhistorische documentatie. Aan de hand van de opname wordt het betreffende object ontleed en gereconstrueerd tot de vroegste bouwfase, welke niet zelden in de middeleeuwen ligt. Informatie afkomstig van het Gemeente-archief over de bewonings- of gebruiksgeschiedenis, het bouwkundige tekeningenarchief van bouw- en woningtoezicht en anderzins relevante informatie als prenten en foto's worden toegevoegd zodat om een compleet beeld van betreffend object ontstaat.

Afb. 3 Voorstraat 182-184, 'De Coninck van Engellant', reconstructie situatie na verbouwing rond 1500 (tekening A. van Engelenhoven 1996).

Bouwhistorische documentatie deel 3: 'De Coninck van Engellant'

De laatst gepubliceerde documentatie, deel 3 (september '96) beschrijft het huis 'De Coninck van Engellant', Voorstraat 182/184. De oudst aanwezige bouwsporen van dit huis, dat recent is gerestaureerd, voeren terug tot de 14de eeuw. De 14de-eeuwse lamp- of kaarsnissen van dit huis zijn nog aanwezig in de zijmuren. Vervolgens is dit huis rond 1500, 1600 en 1700 telkens ingrijpend verbouwd alvorens het na intensieve bewoning in de 19de eeuw, in 1910 wordt gerestaureerd. Deze restauratie, in opdracht van de toenmalige 'Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht' betreft hoofdzakelijk de voorgevel, welke is uitgevoerd als een pilastergevel in maniëristische stijl en dateert van ca. 1625. In de documentatie wordt deze gevel uitvoerig belicht in hoofdstuk 2. Ook de relatie met overige in Dordrecht gebouwde vroeg 17de eeuwse pilastergevels wordt beschreven. De door de architect geleverde bouwhistorische opname is opgenomen als hoofdstuk 3.

Eerder verschenen documentaties betreffen de huizen:

Wijnstaat 85 - (deel 1): een middeleeuws huis met bijna volledig houtskelet van kort na 1500 en een voorgevel uit dezelfde periode uitgevoerd als zgn. Dordtse gevel (trapgevel welke boven de verdiepingsvensters op togen overkraagt).

Voorstraat 316,318 en 320 - (deel 2): drie winkelpanden met een aanmerkelijk oudere geschiedenis dan op grond van de voorgevel werd vermoed.

Al deze documentaties zijn voor fl. 5,- per deel verkrijgbaar bij de gemeente Dordrecht/secretariaat afdeling Ruimtelijk beheer. Tel. 078-6396138 of 078-6396853.

A. van Engelenhoven,
Monumentenzorg - Dordrecht.

Dordt durft

Dordrecht, de stad van "De Onbeschaamde", bindt de kat de bel aan en dwingt de SBN de hand in eigen boezem te steken. De gemeentelijke afdeling Ruimtelijk Beheer/Monumentenzorg heeft "De Coninck van Engellant" geproduceerd, de derde publicatie in de reeks "Bouwhistorische Documentatie". Op zich is dat rapport, hoe interessant ook, niet de bedoelde blijk van durf. Die zit in de bijgevoegde "Stand van zaken Bouwhistorisch onderzoek in Dordrecht", een dikke nieuwsbrief, waarin onder meer de roemruchte Berckepoort de revue passeert en ook het bekende huis De Onbeschaamde te zien is. Het onderwerp is "vormen van bouwhistorisch onderzoek". Dordrecht blijkt drie vormen te kennen: de beperkte "bouwhistorische verkenning", de uitgebreidere "bouwhistorische opname" en het meest diepgravend: "uitvoerig bouwhistorisch onderzoek". Moeiteloos is hierin de Leidraad van de SBN te herkennen: "verkenning", "opname" en "ontleding".

Immers de onderzoeksvorm "bouwhistorische inventarisatie" uit de leidraad heeft als onderwerp niet een pand, maar een gebied en is hier dus niet aan de orde. Tot zover dus niets verrassends in Dordrecht. Dat schuilt pas in de subtitel van de paragraaf over de bouwhistorische opname: het "Dordts model". Daar waar de Leidraad de restaurerende architect de formele bouwhistorisch opname van het eigen object verbiedt, bepleit het Dordts model die werkwijze onbeschaamd. En met goede argumenten: de architect die zelf zijn te restaureren object inmeet en analyseert, kijkt ècht. Van de architect die een perfecte bouwhistorische opname van een professionele bouwhistoricus aangereikt krijgt, is dat nog maar de vraag. Dit is dan ook de reden waarom de SBN lang aarzelde over het uitsluiten van de betrokken architect van het maken van de zo warm bepleite bouwhistorische opname.

De Dordtse nieuwsbrief vervolgt onder het kopje "nadelen van het Dordts model" met de constatering dat niet alle architecten even goed thuis zijn op het terrein van de bouwhistorie. Maar het merendeel van hen "heeft zich, gedwongen door de vraag, verdiept in de bouwhistorie (...) waardoor in praktisch alle gevallen het uiteindelijke resultaat de toets der kritiek ruim kon doorstaan". De Gemeente toetst die kwaliteit en is daarom ook blij dat veel architecten de SBN/NCM-cursus Bouwhistorie in Dordrecht met enthousiasme gevolgd hebben.

Nu wordt het tijd voor de SBN om de hand in eigen boezem te steken. In de eerste plaats omdat de cursus een deel van zijn doelstelling niet bereikt heeft. Het is kennelijk wel gelukt om duidelijk te maken dat bouwhistorie niet alleen interessant is, maar ook nodig voor de uitvoerende monumentenzorg. Maar de cursus moest óók duidelijk maken dat voor het feitelijke onderzoek meer kennis nodig is dan in een cursus voor geïnteresseerden over te dragen valt. Het gaat om vakwerk.

Het tweede punt van zelfkritiek sluit daarbij aan: de SBN heeft nog steeds geen opleiding tot bouwhistoricus van de grond getild. Vakman/-vrouw kan men nog uitsluitend worden op de beproefde middelceeuwse manier: als leerling bij een meester in het vak. Voorkennis is nuttig en nodig, het eindeloos kijken onder goede begeleiding is de enige manier om het bouwhistorische onderzoek onder de knie te krijgen. Hier dreigt de SBN aan haar succes ten onder te gaan: de behoefte aan onderzoek groeit snel, het aantal vaklieden veel langzamer. Beunhazerij ligt op de loer en dat is een wezenlijke bedreiging voor de bouwhistorie. Er wordt door de SBN gewerkt aan een opleiding, maar het blijkt dat die slechts stapsgewijs van de grond kan komen. De leermeesters die voor dat onderwijs nodig zijn en - vooral - voor de onmisbare stages, vormen een groot deel van de groep nu al overbelaste goede bouwhistorici, die ook het feitelijke werk doen op de steiger. Deze groep moet dus snel aangevuld worden met die vrije vogels die nog niet werken aan het kweken van nakomelingen. En met de snelle leerlingen en gezellen onder hen die nu in de praktijk gevormd worden. Er is dus werk aan de winkel voor de sectie Onderwijs van de SBN.

Dordrecht doet zijn best, en met durf. En op de wijze die je van een oude havenstad mag

verwachten: roeiend met de riemen die je hebt. Maar de vraag blijft nog open: wat is er mis met het Dordts Model? Waarom heeft de SBN eigenlijk in de leidraad de uitsluitingsbepaling opgenomen? Het gaat om het argument dat in de Dordtse nieuwsbrief onder het kopje "nadelen" ontbreekt, maar iets eerder in de tekst terloops aangestipt wordt. Het is naar mijn mening naïef om te menen de objectiviteit van het onderzoek te kunnen garanderen door de architect wél de bouwhistorische waarden te laten opsporen en analyseren, maar níet te laten "waarderen". Dat zou de onafhankelijke toetsende instantie daarna aan de hand van dat rapport kunnen doen.

Een architect wordt ingehuurd om een gebouw te wijzigen. Door een opdrachtgever die weet wat hij met het pand wil. Ook de architect kent de gebruikswensen, zelfs eerder dan de bouwhistorische waarden van het pand. Meestal zal hij al met de opdrachtgever naar mogelijkheden gezocht hebben om het pand aan te passen aan het plan. Het plan aanpassen aan het pand is vaak nodig, wanneer de monumentale waarden van het pand geanalyseerd zijn. Die waarden moeten in het bouwhistorisch onderzoek aan het licht komen. De architect weet wat de opdrachtgever wil, dus weet ook welke vondsten roet in het eten kunnen gooien. Gesteld dat de architect voldoende bouwhistorische kennis in huis heeft om een verantwoord onderzoek uit te voeren - en er zijn restauratiearchitecten in Nederland voor wie dat geldt - dan nog is er heldenmoed of financieel masochisme nodig om dat "unverschämte" rapport uit te brengen, waarop de opdrachtgever bepaald niet zit te wachten. En de restauratiearchitect moet dan zelf weer de oplossingen bedenken voor de opgeroepen problemen. Hoeveel "onbeschaamden" telt Nederland?

De onafhankelijkheid van het bouwhistorisch onderzoek is cruciaal. Ook voor de bouwhistoricus kan deze een probleem vormen. Wanneer de opdracht van de overheid komt, en veel onderzoeken gebeuren op die basis, kan objectiviteit tot op zekere hoogte gegarandeerd worden. Bij de opdrachtverlening door een particulier komt deze al wat in het gedrang, maar de bouwhistoricus blijft toch minder kwetsbaar in het bouwproces dan de uitvoerende architect. Zijn faam als bouwhistoricus hangt af van de kwaliteit van zijn onderzoek. De faam van de architect hangt in de praktijk van wat heel anders af.

Geconcludeerd kan worden: een initiatief, zoals die in Dordrecht gestart is, dient positief benaderd te worden. Er is weinig geld en toch wordt er gewerkt aan bouwhistorisch onderzoek. En dat kun je van de meeste plaatsen in Nederland echt nog niet zeggen. Maar wanneer bouwhistorisch onderzoek gesubsidieerd wordt, en dat wordt de warm bepleite toekomst, dan vervalt het excuus achter de goede bedoelingen en dient er professionele waar voor het geld geleverd te worden. Het werk dient inhoudelijk de toets der kritiek te kunnen doorstaan. Voor de volledigheid: in Dordrecht wordt het bouwhistorisch onderzoek niet alleen door architecten gedaan: ook de gemeente zelf doet onderzoek en huurt bij tijd en wijle goede bouwhistorici in.

Het vakmanschap van de bouwhistoricus zal in de toekomst aan objectieve maatstaven gemeten moeten worden. Daarom moet een gedegen opleiding hoge prioriteit krijgen: jong

talent verdient die kans. Een gevolgd architectenopleiding is geen beletsel. Maar wie zich na het lezen van een boekje of het volgen van de SBN/NCM-cursus als bouwhistoricus beschouwt, is als degene die zich als architect afficheert na het bekijken van een televisieprogramma over moderne architectuur.

Jean Penders

Hervonden stad 1996

Afgelopen jaar is onder de titel *Hervonden stad 1996* het jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen over 1995 verschenen. Het is erg toe te juichen dat, na steden als Utrecht, Zwolle en Haarlem, ook vanuit Groningen een jaarboek verschijnt, dat zowel de Groningers als de vakwereld op de hoogte houdt van wat er zoal in de stad op het gebied van archeologie, bouwhistorie en restauratie gebeurt. Maar daarmee is ook meteen een belangrijk probleem van dergelijke publikaties aangeroerd, namelijk het tweeslachtige doel waarom ze worden geschreven. In de eerste plaats is *Hervonden stad 1996* bedoeld voor een breed publiek, met name uit Groningen, zoals ook in de inleiding wordt vermeld. Daarnaast hebben de samenstellers ook een politiek en wetenschappelijk doel voor ogen gehad, door het geven van een kort jaarverslag van alle (onderzoeks)activiteiten. Met name het eerste deel van het boek (ongeveer 1/3) heeft een politieke en wetenschappelijke doelstelling. Hierin worden zeer kort alle in 1995 uitgevoerde werkzaamheden op het gebied van archeologie, bouwhistorie en restauratie beschreven. De stukjes zijn te beknopt om een breed publiek duidelijk te maken wat er bij een onderzoek is gebeurd en wat er is gevonden. Bovendien worden (noodgedwongen) teveel vaktermen gebruikt, die niet worden uitgelegd, zoals molgoot, esdek, kogelpot-aardewerk en mansardekap. Ook het vermelden van steenformaten lijkt mij alleen interessant voor vakgenoten.

Veel aardiger is het tweede deel van het boek, waarin enkele onderzoeken, restauraties of vondsten wat uitgebreider worden beschreven. Hoewel de kwaliteit en de diepgang van de stukjes nogal wisselt wordt hier voldoende aandacht besteed aan het geven van achtergrondinformatie en het uitleggen van vaktermen, waardoor het voor een breed publiek begrijpelijk en prettig leesbaar is. Een uitzondering hierop vormen op enkele punten de artikelen over opgravingen in Licuwerderwolde en het bouwhistorisch onderzoek in de Hardewikerstraat 37. Met name de beschrijvingen van de geologische situatie in Licuwerderwolde is niet altijd even duidelijk: een kaartje met geologische gegevens zou erg verhelderend hebben gewerkt. Het artikel over het onderzoek in de Hardewikerstraat roept nog veel vragen op en wekt de indruk dat de auteur meer over het pand wil zeggen dan op grond van de beperkte bouwhistorische waarnemingen mogelijk is.

De afbeeldingen in het jaarboek, die voor een populaire publikatie erg belangrijk zijn, zijn eveneens wisselend van kwaliteit. De gedigitaliseerde stadsplattegronden, zonder straat- of wijknamen, zijn niet zo duidelijk, maar dat komt misschien omdat ik niet uit Groningen kom. De overige tekeningen zijn over het algemeen wel duidelijk en goed afgedrukt, bovendien ogen ze erg verzorgd door de gerasterde achtergrond. De afgedrukte foto's, met name de kleurenfoto's zijn niet allemaal even scherp en sommige zijn een beetje vreemd van kleur, maar dat laatste kan ook aan de drukker liggen.

Al met al vind ik dat de auteurs een, voor het beoogde publiek aantrekkelijke publikatie hebben voortgebracht. Ik denk dat het met name voor de vrijwilligers van de Stichting Monument & Materiaal veel voldoening geeft de resultaten van hun activiteiten op een dergelijke manier gepresenteerd te zien. Uit dit boekje blijkt eens te meer dat in Groningen, zowel boven als onder de grond nog een schat aan historische informatie aanwezig is. Hier wil ik dan ook reageren op een opmerking die in het begin van het boekje gemaakt wordt over het uitvoeren van met name bouwhistorisch onderzoek door vrijwilligers van de Stichting Monument & Materiaal. Er wordt gezegd: '*Eigenlijk maakt het niet zoveel uit wie de informatie verzamelt. Belangrijker is dat het verantwoord gebeurt,...*'. In een belangrijke historische stad als Groningen is het juist van belang dat het bouwhistorisch onderzoek structureel wordt aangepakt, vanuit een gemeentelijke bouwhistorische dienst en onder leiding van een professionele bouwhistoricus. De inzet van vrijwilligers is daarbij nog even onmisbaar als wanneer direct vanuit een stichting wordt gewerkt. Hoe dan ook is het te hopen dat de ingezette traditie om de activiteiten op het gebied van archeologie, bouwhistorie en restauratie in een jaarboek te publiceren zal worden voortgezet en niet zal verzanden, zoals helaas op enkele andere plaatsen is gebeurd.

H.W.W. van Loenen e.a. (red.), *Hervonden stad 1996; jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen* (Groningen 1996).

Ronald van Genabeek

Illustratievoorzijde: Witterhaar 13 te Witten, scheve projectie van een langsbalkconstructie, tekening F.J. van der Waard (uit: Jaarboek Monumentenzorg 1996, 9).